

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/inclusion-society-2022-2-8>

Тетяна Андріївна МАРЧАК,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: marchak.tet@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0198-7460

ПСИХОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ У ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ

У статті акцентовано на взаємозалежності між мовою та громадянською компетентністю: мова і її вияв у свідомості (мовна свідомість) є одним з вирішальних чинників формування національної свідомості. Доведено, що для усвідомлення окремішності народу найголовнішу роль відіграє мова, мовна свідомість. Тому пріоритетним освітнім завданням у закладі вищої освіти є підготовка студентів до активної професійної діяльності в умовах сьогодення. Визначено умови формування мовної свідомості у студентів та подано методичні рекомендації щодо проведення роботи у цьому напрямку.

Основою сучасної мовної освіти є особистісно орієнтоване, студентоцентроване навчання, що визначає особистісне становлення студента як національно-мовної особистості, розвиток його індивідуальних здібностей та формування ціложиттєвих компетентностей через формування мовної свідомості. Формуючи громадянську компетентність студентів на основі мовної свідомості, ми, перш за все, маємо оптимізувати форми, методи та засоби навчання, спрямовані на розвиток національно-мовної особистості, носія національної мовної картини світу, майбутніх висококультурних громадян-професіоналів з високо розвинутою мовною свідомістю на морально-духовних, правових, демократичних засадах, що є запорукою розвитку української держави та входження її до європейської спільноти.

Ключові слова: мова, свідомість, психологічні умови, особистість, мовна свідомість.

Tetiana Andriivna MARCHAK,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Social Work, Psychology
and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska
of Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: marchak.tet@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0198-7460

PSYCHOLOGICAL DIRECTIONS AND CONDITIONS OF THE FORMATION OF LANGUAGE AWARENESS AMONG YOUNG MEN AND GIRLS

The article emphasizes the interdependence between language and civic competence: language and its manifestation in consciousness (language consciousness) is one of the decisive factors in the formation of national consciousness. It has been proven that language, language consciousness plays the most important role in realizing the individuality of the people. Therefore, the priority educational task in the institution of higher education is the preparation of students for active professional activity in today's conditions. The conditions for the formation of students' language awareness were determined and methodical recommendations were given for conducting work in this direction.

The basis of modern language education is personally oriented, student-centered learning, which determines the personal development of the student as a national-linguistic personality, the development of his individual abilities and the formation of lifelong competences through the formation of linguistic consciousness. Forming the civic competence of students on the basis of language awareness, we must, first of all, optimize the forms, methods and means of education aimed at the development of the national language personality, the bearer of the national language picture of the world, future highly cultured professional citizens with highly developed language awareness on moral and spiritual grounds, legal, democratic principles, which are the key to the development of the Ukrainian state and its entry into the European community.

Key words: language, consciousness, psychological conditions, personality, language consciousness.

Вступ. Великого значення для сучасних українських педагогів набуває вміння навчити молодь як засобами української мови, культурою мовлення можна демократично вирішувати конфлікти, ефективно вести перемовини, проводити вдалі публічні виступи, відстоювати власну позицію, демонструвати своїм мовленням повагу до інших та до себе, відповідально ставитися до рідномовних обов'язків, досягати професійного успіху – усі ці очікувані результати повинні ґрунтуватися на загальнолюдських та високоморальних громадянських цінностях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі теоретичного опрацювання, аналітичного та порівняльного аналізу ми з'ясували, що проблема формування мовної свідомості є багатоаспектною. Питанням вивчення становлення мовної особистості присвятили свої праці психологи Л. Виготський, С. Рубінштейн, психолінгвісти та мовознавці Л. Мацько, П. Селігей, більш детально співвідношення формування громадянськості та її компонентів як особистісної риси знаходимо у працях О. Фурман, К. Муздибаєва. Педагогічні передумови формування мовної свідомості, форми, методи, засоби розробили та продовжують досліджувати О. Пометун, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, Т. Смагіна, Г. Ващенко, А. Кудін, Б. Ступарик, Ю. Завалевський та багато інших. Серед науковців-лінгводидактів, що приділяють увагу в своїх дослідженнях формуванню мовної свідомості у процесі навчання української мови, питанню формування національно свідомої мовної особистості на основі компетентнісного підходу виокремлюємо Н. Бондаренко, Н. Дика, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, С. Косянчук, О. Кучерук, Л. Мамчур, М. Пентиліук А. Ярмолюк та інші. Зокрема О. Горошкіна, Л. Мамчур визначили компетентнісні складники мовної особистості.

Метою публікації визначення основних психологічних напрямків та умов формування мовної свідомості у юнаків та дівчат.

Виклад основного матеріалу. У методиці дослідження використано теоретичні та емпіричні методи: аналіз наукових праць з проблеми формування національно свідомої мовної особистості студентів у процесі навчання у закладі вищої освіти; порівняльний аналіз щодо взаємозв'язку мовної свідомості та національної свідомості з метою формування громадянської компетентності у студентів; синтез та структурування опрацьованих теоретичних фактів, аналітична інтерпретація результатів дослідження.

У результаті проведеної роботи базовими для нас стали такі поняття: «мовна свідомість», «мовна особистість», «національно-мовна свідомість». Ці поняття мають стати базовими для формування мовної свідомості у студентів.

Центром мовної освіти повинна завжди бути людина. У межах дослідження проблеми формування громадянської компетентності студентів у процесі навчання, одним із основних є питання формування мовної особистості як громадянина з розвиненою національно-мовною свідомістю, що з легкістю оволодіє громадянською компетентністю, яка задекларована навіть у програмі з української мови для 10-11-х класів (рівень стандарту) як одна з ключових для носія української: «Громадянська компетентність – це усвідомлення громадянської відповідальності й відповідальності, здатність до реалізації громадянських прав і обов'язків» [2, с. 9].

Ми ж визначили громадянську компетентність як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, – що формується на основі сукупності громадянських знань і вмінь, загальноприйнятих у суспільстві цінностей, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, готовості активно й ефективно виявляти себе в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі.

Існує тісна взаємозалежність між мовою та громадянською компетентністю, мовною свідомістю та громадянською свідомістю, оскільки мова та її вияв у свідомості є одними з вирішальних історичних чинників формування національної свідомості [3, с. 14]. Для усвідомлення окремішності народу найголовнішу роль відіграє мова. А «нація з високою мовною свідомістю активно протидіє мовній асиміляції, міцна мовна свідомість – важливий стратегічний чинник мовної стійкості та порядку в державі» [3, с. 20].

Іван Огієнко зазначив, що кожен свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [4]. Усі ці теоретичні обґрунтування свідчать про пряму залежність

мовної свідомості та національної свідомості, адже найважливішою складовою національної свідомості є етнічна і національна ідентичність, а одним із ідентифікаторів виступає мова. Тому мовну свідомість, та національномовну зокрема, розглядаємо як важливу складову мовної особистості. Аналіз наукової літератури засвідчив, що поняття «мовна особистість» є поширеним у наукових дослідженнях з психології, психолінгвістики, мовознавства та лінгводидактики. Тому тлумачення його є багатоаспектним і потребує уточнення.

Мовознавці-психолінгвісти Г. Ейгер та У. Раппорт визначають необхідність урахування як знань, так і вмінь людини, характеризуючи її як мовну особистість: «Мовна особистість характеризується в першу чергу не тільки тим, що вона знає про мову, а й тим що вона може з нею зробити» [5, с. 36], що свідчить про мовнокомунікативний вияв мовної свідомості, готовність використовувати мову як інструмент у різних життєвих ситуаціях. Ми ж розглядаємо питання мовної особистості в лінгводидактичному аспекті. «Мовна особистість – це особистість конкретної людини, означена мовою, виражена в мові і через мову в її дискурсах, текстах» [6]. Вчена Л. Мацько виділяє три складові елементи поняття «мовна особистість»: мовна спроможність, мовна свідомість і мовнокомунікативна компетентність [6, с. 176]. Ці елементи є взаємопов'язаними та представляють певну ієрархію, де першоосновою є мовна спроможність як «генетичний код мовця». У процесі розвитку мовної спроможності формується мовна свідомість як ознака ментальності, яка, в свою чергу, виявляється в мовнокомунікативній компетентності.

Мовна особистість, як стверджує Л. Мамчур, є суспільним явищем, що за допомогою мовних засобів виражає себе, свій внутрішній світ, свій етичний, естетичний та інтелектуальний розвиток, комунікативні вміння й навички [7] О. Селіванова наводить визначення «Мовна особистість – іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні, й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу» [8].

Отже, під мовною особистістю розуміємо особистість, індивіда, що володіє певними знаннями про мову (лексико-граматичними, фразеологічними, орфографічними, синтаксичними, стилістичними), мовними засобами, вдало їх використовує у створенні власних висловлювань, сприйнятті, розумінні в різних мовнокомунікативних ситуаціях та усвідомлює себе як носія рідної мови.

Перейдемо до структурних елементів мовної особистості. Оскільки мовна особистість – це усвідомлення себе як мовця (Я-мовець), то варто звернути увагу на поняття «свідомість», «мовна свідомість». У психологічному словнику зазначено, що свідомість – вищий рівень психічного відображення і саморегуляції, вважається властивим лише людині як суспільно-історичній істоті [9, с. 451].

Мовна свідомість – це термін сучасного мовознавства, який почав активно вживатися порівняно недавно (з 1980-х років) і не має поки що однозначного витлумачення. Під мовною свідомістю розуміють: 1) мовну картину світу, тобто образи свідомості, матеріалізовані в мовних знаках; 2) механізм керування мовленням, який формує, зберігає та перетворює мовні знаки, правила поєднання й уживання їх; 3) судження й уявлення людини про мову та її суспільну роль. Нам імпонує визначення Пилипа Селігея: «мовна свідомість – форма свідомості, яка обіймає погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності. Інакше кажучи, мовна свідомість – це небайдуже, шанобливе ставлення до мови. Вона пов'язана з низкою супутніх явищ, як-от: знання й культура мови, мовний смак, мовна соціалізація (тобто опанування норм), мовленнєва вправність, мовна особистість (або ідіолект)» [3, с. 40]. Науковець виділяє чотири складові мовної свідомості: мовні знання, мовні почуття, мовні оцінки й мовні настанови [3, с. 40]. Саме ці структурні елементи мають увійти до структурної системи мовної особистості, стати основними цілями на заняттях у ВНЗ і на уроках української мови в 10-11-х класах.

Важливу роль у становленні громадянської свідомості та самосвідомості особистості відіграє усвідомлення нею своєї належності до певного етносу, нації через мову, мовну свідомість. Усвідомлення такої належності є основою виникнення етнічної, а на певних етапах розвитку спільноти чи суспільства – національної свідомості та самосвідомості особистості, що також має безпосередній зв'язок із мовною свідомістю. Національна мовна свідомість – це

сукупність поглядів, оцінок, ставлень, установок, що виражають уявлення етнічної спільноти про свою історичну значимість, сучасний стан і перспективи розвитку, про своє місце серед аналогічних спільностей [9]. У цьому зв'язку важливою вважаємо думку науковця П. Селігея, котрий зауважує, що не варто плутати та ототожнювати чи навіть змішувати поняття «національна свідомість» та «мовна свідомість», хоч вони є тісно взаємопов'язаними між собою. Т. Ковальова розглядає мовну свідомість як складову національної свідомості [10]. Нам імпонує думка обох вчених, тому ми беремо їх до уваги для дослідження питання формування розвиненої мовної свідомості. Обидва поняття є взаємозалежними. Але не тотожними. Але виокремлюємо саме національний ідентифікатор мовної особистості як запоруку ефективного процесу формування громадянської компетентності мовних особистостей учнів ліцею і маємо справу з рідною мовою української нації, яка розмовляє мовою відмінною від інших націй. Про це варто чітко усвідомлювати, працюючи із студентами та школярами-старшокласниками.

При проведенні експериментального дослідження ми послуговувалися ознаками розвиненої мовної свідомості, визначеними Пилипом Селігеєм, як-от: грамотність і чутливість до мови; сформований ідеальний образ мовця; ретельне дотримання літературних норм; адекватна оцінка й виправлення власного мовлення; терпляча й принципова позиція в мовних питаннях; постійне вдосконалення знань з мови, культури мовлення [3, с. 202].

Працюючи над формуванням мовної свідомості у студентів закладу вищої освіти, необхідно дотримуватися поняття: національномовна свідомість – це форма мовної свідомості, яка обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо рідної (національної) мови та національної мовної дійсності, шанобливе та відповідальне ставлення до української мови як національної цінності. Мовну свідомість слід досліджувати у зв'язку з мовною особистістю, національною ментальністю, стратегією і тактикою мовленнєвої поведінки. Нас цікавили закономірності формування й функціонування мовної свідомості представників певної соціальної, гендерної, вікової категорії осіб, зокрема процес становлення національної мовної свідомості як основи формування громадянської компетентності студентів. «Найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю – то соборна літературна мова» [4, с. 25]. «Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомої нації – нема державності як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [4]. Студенти – це дівчата і хлопці, що за віковою психологією відносяться до особистостей юності.

Юнацький вік (18-20 років) пов'язаний із процесом соціалізації та становлення цілісності особистості, а це зорієнтовує заклад вищої освіти дбати про підготовку юнаків та дівчат до виконання громадянських обов'язків, самовдосконалення за профільним вибором. Центральним новоутворенням раннього юнацького віку є особистісне самовизначення, що постає як потреба усвідомити своє місце в суспільстві [11, с. 237], в свою чергу це зумовлює виникнення феномену «ідентичності» – усвідомленої індивідом самототожності [11, с. 237]. На основі наукових тверджень, ми вважаємо саме цей віковий проміжок життя найсприятливішим для формування національної мовної свідомості, самосвідомості та активної громадянської позиції. Із загального поняття мовна особистість виокремлюємо мовну особистість з високим рівнем мовної свідомості як основу формування гідного громадянина, носія державної мови.

Близьким до цього поняття є «національномовна особистість», до якого вже звертались та розтлумачували науковці-лінгводидакти. Зокрема Л. Мамчур визначає, що «національномовна особистість – це носій рідної мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає мовні поняття і відповідні правила чи репродукує мовленнєву діяльність), це той, у кого сформувались навички активної роботи зі словом, той, хто вмie активно спілкуватися» [7], Т. Симоненко – «національномовна особистість як така людина, що має добрі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з її національними особливостями, володіє високим рівнем комунікативних умінь та мовною стійкістю, любить і поважає мову свого народу, вважає її частиною свого світогляду та світосприйняття» [12, с. 10].

І. Огієнко у своїй праці «Наука про рідномовні обов'язки» [4] зазначає, що саме дотримання рідномовних обов'язків є ознакою свідомого громадянина. До рідномовних обов'язків вчений відносить не лише знання з української літературної мови, але й ставлення до мови, ставлення до мовних законів, розвиток та вдосконалення культури рідної мови. Відповідальне

дотримання зазначених рідномовних обов'язків повинно покладатися не тільки на студентів, а й на викладачів та на систему вищої освіти загалом. Іван Іванович Огієнко у зазначеній праці виокремлює «десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина», які необхідно взяти до уваги у процесі підготовки навчального матеріалу та очікуваних результатів навчання української мови [4]. Це має бути методичним дороговказом і у вищій школі. Адже розвинена мовна свідомість – це, насамперед, ціннісне ставлення до мови, активний інтерес до мови та відповідальне ставлення до унормованості мови. На основі опрацьованих мовознавчих, психологічних та психолінгвістичних студій, визначаємо, що джерелом до формування громадянської компетентності є шанобливе ставлення до мови, її норм, розвитку, дотримання рідномовних обов'язків, на основі цього й формується високий рівень національномовної свідомості, що є запорукою розвитку української мови та розвитку нації, свідомого громадянського суспільства. У роботі вищого навчального закладу слід орієнтуватися на мовну особистість студентів як громадян з розвинутою мовною свідомістю так: особистість, або індивід, що не просто володіє мовою та її засобами, а усвідомлює себе гідним громадянином своєї держави, носієм національної мови, що вирізняється національною мовною картиною світу, шанобливим ставленням до рідної мови та її традицій, орієнтований на гуманістичні загальноєвропейські цінності та усвідомлено користується мовними нормами в різних життєвих ситуаціях.

Основною психолого-педагогічною передумовою формування мовної особистості як громадянина з розвинутою національномовною свідомістю у процесі навчання у ВНЗ є дотримання як загальнодидактичних так і специфічних принципів:

1. Принципи особистісного підходу, що забезпечує розвиток мовної особистості як громадянина з розвинутою національномовною свідомістю. Врахування вікових та індивідуальних особливостей студентів.

2. Принцип цілісності та системності, передбачає охоплення усіх сфер особистісного розвитку студентів та системне формування (з дня в день) цінностей, ставлень, знань, вмінь та навичок, що є структурними елементами громадянської компетентності.

3. Соціальної доцільності (засвоєний навчальний матеріал і сформований на його основі вміння й навички зумовлені системою соціальних цінностей і очікувань).

4. Взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку. Наявність у змісті елементів, що забезпечують гармонійну реалізацію предметних компетентностей – динамічну комбінацію знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні освіти, зокрема, окрім знань, вмінь та навичок з мови, паралельно або комплексно варто надавати громадянознавчі знання, виховувати ставлення до мови та суспільних явищ, що відповідає суспільним нормам поведінки, формувати вміння та навички громадянської компетентності. Виховання патріотизму, поваги до загальнолюдських, національних та європейських цінностей, формування поваги до прав і свобод людини, формування громадянської культури та культури демократії.

5. Демократизації й гуманізації. Забезпечення суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачем і студентами, можливість вибору виду навчальної діяльності, способів виконання та рішення завдань, можливість обирати та аргументувати власну позицію щодо обговорюваної теми на занятті.

6. Детермінації. Налагодження зв'язків навчального предмета з попереднім досвідом студентів, прогнозування майбутніх успіхів, нерозривний зв'язок з національними традиціями, історією національного становлення українців, подальша доля української мови.

7. Єдності теорії й практики. Засвоєний навчальний матеріал, сформовані вміння й навички мають прикладний характер, можливість застосування не лише у сфері навчальної діяльності, а і у професійній та особистісній, співпраця з молодіжними громадськими організаціями.

8. Принцип проблемно-ситуативної організації навчання. Для студентів важливим є усвідомлення значення усіх дисциплін, що вивчаються, але особливо української мови за професійним спрямуванням у вирішенні громадянських завдань, тому навчання слід будувати за проблемно-ситуативним принципом, використовуючи імітаційне моделювання ситуацій, спонукаючи

студентів до роботи з довідковими, лексикографічними працями та літературою, пов'язаною з майбутньою професійною діяльністю і вирішенням різних життєвих ситуацій.

9. Комунікативний принцип, що забезпечує вільне володіння українською мовою в різних соціальних сферах, насамперед у професійній, у вирішенні конфліктів у полікультурному оточенні.

10. Принцип урахування життєвої перспективи, суть якого полягає в репрезентації інформації, що дозволяє вирішувати життєві завдання, зокрема відомостей з риторики, стилістики, культури мовлення тощо.

11. Принцип комплексного розвитку всіх сфер особистості учня – когнітивної, емоційно-вольової, духовно-етичної. Важливо залучити всі сфери особистості, забезпечити комплексний розвиток студентів, зокрема сформуванню позитивне, шанобливе ставлення до української мови як основу розвиненої національномовної свідомості, вміння керувати власними емоціями в процесі спілкування як вершини мовної свідомості.

12. Принцип профільного навчання. Зміст, практичні завдання мають бути наповнені тематикою, лексикою, практичною реалізацією відповідно до профільного професійного спрямування студентів.

13. Позалінгвальний принцип передбачає врахування суспільних умов, у яких функціонує мова. Дотримання цього принципу допоможе, зокрема, пояснити причини лексичних запозичень, переосмислення значень деяких слів.

14. Принцип інтегрованого навчання передбачає поєднання на занятті різних напрямків навчання, різноматематичність, охоплення різних наукових сфер на основі тексту та різних видів діяльності на уроці. Формуючи національномовну особистість і мовну свідомість, варто звернутися до історії України, історії рідної мови, законодавчої бази мовної політики тощо.

На підставі опрацьованих наукових джерел, проведеного експериментального дослідження до основних психолого-педагогічних передумов формування мовної свідомості студентів в процесі вивчення різних дисциплін, а особливо, української мови за професійним спрямуванням відносимо:

1) цілеспрямоване та систематичне формування мовної особистості зрозвиненою мовною свідомістю як на заняттях, так і в позанавчальний час;

2) формування ціннісного та відповідального ставлення до мови;

3) знання студентами мовного законодавства та формування відповідального ставлення до нього;

4) розвиток розумової активності студентів під час обговорення складних проблемних питань з української мови;

5) розвиток критичного мислення в процесі опрацювання інформації, особливо медійної, що стосується питань мови та її використання громадськістю;

6) мотивація та формування мовних ідеалів (видатні постаті, успішні особистості з високим рівнем культури мовлення);

7) врахування вікових та індивідуальних особливостей студентів;

8) спонукання студентів до систематичної проєктної, дослідницької та текстотворчої діяльності;

9) співпраця з молодіжними громадськими організаціями саме з мовного напрямку як запорука активізації громадянської позиції;

10) систематичне поєднання компонентів громадянської компетентності з мовним матеріалом;

11) врахування лінгводидактичних та специфічних принципів формування громадянської компетентності студентів у процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням та інших профільних дисциплін.

Висновки. На основі визначених принципів та психолого-педагогічних передумов формування мовної особистості студентів як громадян з розвиненою національномовною свідомістю, що слугують одночасно й принципами та передумовами формування громадянської компетентності, дана проблема не вичерпується нашим дослідженням, а потребує подальшого теоретичного та практичного опрацювання, зокрема визначення ефективних форм, методів та засобів формування громадянської компетентності студентів з високою мовною свідомістю у процесі навчання у ВНЗ.

Література

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. Х, 1982.
2. Навчальні програми для 10-11 класів. Українська мова (рівень стандарту). URL: <http://serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
3. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ: Києво-Могилянська акад., 2012. 118 с.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: «Фенікс», 1995. 46 с.
5. Ейгер Г. В., Раппорт И. Л. Язык и личность. Харьков, 1991. 234 с.
6. Мацько Л. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів [Електронний ресурс]. Волинська філологічна: текст і контекст. 2013. Вип. 15. С. 174-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2013_15_22 ст. 177.
7. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: [монографія]. Умань: Видавець «Сочинський», 2012. 449 с.
8. Селіванова О. Мовленнєвий вплив в комунікативній взаємодії. Психолінгвістика. 2012. Вип. 10. С. 223-229.
9. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: ПРАПОР, 2005. 486 с.
10. Ковальова Т. В. Мовний компонент національної самосвідомості як визначальний чинник мовної політики держави. Публічне управління: теорія та практика: Зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. Харків: Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2010. № 3-4. 432 с. С. 161-165.
11. Савчин М. В., Василенко Л. П., Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: «Академвидав», 2006. 356 с.
12. Симоненко Т. Формування національно-мовної особистості на уроках української мови в 5-7 класах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» Київ, 2000. 32 с.

References:

1. Vyhotskyi L. S. Sbranye sochynenyi: v 6 t. T. 1. Voprosy teoryy u ystoryy psykholohyy / pod red. A. R. Luryia, M. H. Yaroshevskoho. Kh, 1982.
2. Navchalni prohramy dlia 10-11 klasiv. Ukrainaska mova (riven standartu). URL: <http://serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
3. Selihei P. Movna svidomist: struktura, typolohiia, vykhovannia. Kyiv: Kyievo-Mohyl. akad., 2012. 118 s.
4. Ohiienko I. Nauka pro ridnomovni oboviazky. Lviv: «Feniks», 1995. 46 s.
5. Eiher H. V., Rapport Y. L. Yazyk u lychnost. Kharkov, 1991. 234 s.
6. Matsko L. Movna osobystist Tarasa Hryhorovycha Shevchenka yak chynnyk formuvannia ukrainskykh filolohiv [Elektronnyi resurs]. Volyn filolohichna: tekst i kontekst. 2013. Vyp. 15. S. 174-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2013_15_22st.177
7. Mamchur L. Perspektyvnist i nastupnist u formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly: [monohrafiia]. Uman: Vydavets «Sochynskiy», 2012. 449 s.
8. Selivanova O. Movlennievyy vplyv v komunikatyvniy vzaiemodii. Psykholinhvistyka. 2012. Vyp. 10. S. 223-229.
9. Shapar V. Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk. Kharkiv: PRAPOR, 2005. 486 s.
10. Kovalova T. V. Movnyi komponent natsionalnoi samosvidomosti yak vyznachalnyy chynnyk movnoi polityky derzhavy. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka: Zb. nauk. pr. Asotsiatsii doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia. Kharkiv: Vyd-vo «DokNaukDerzhUpr», 2010. № 3-4. 432 s. S. 161-165.
11. Savchyn M. V., Vasylenko L. P., Vikova psykholohiia: navchalnyi posibnyk. Kyiv: «Akademvydav», 2006. 356 s.
12. Symonenko T. Formuvannia natsionalno-movnoi osobystosti na urokakh ukrainskoi movy v 5-7 klasakh: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.02 «Teoriia i metodyka navchannia (ukrainska mova)» Kyiv, 2000. 32 s.